

Grassalkovics Antal aforizmái

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában egy kisformátumú, szerény külsejű 18. századi kötetecske található, mellyel eddig a szaktudomány keveset foglalkozott, pedig megérdemli a figyelmet, mert az akkori Magyarország egyik igen jelentős gazdasági és politikai közszereplője, GRASSALKOVICS Antal hétszemélynök és kamaraelnök egyéniségének megismeréséhez szolgált kulcsot.

GRASSALKOVICS-csal történetíróink közül már többen foglalkoztak. Mindazoknak, akik az 1720 és 1770 közti időszakot csak némileg behatóbban tanulmányozták, okvetlenül meg kellett ismerkedniük működésével. Így a köztudatban róla kialakult — meglehetősen elnagyolt — kép, a MÁRIA TERÉZIA korabeli hatalmasságnak külső tevékenységéből, annak hatásaiból szűrődött le. „Barokk főúr”, „nagy gazdaságsszervező”, „a magyar feudálizmus legkeményebb képviselője” — csupa általánosítások, melyek bizonyos fokig helyt is állnak. Közszereplő egyéniség magatartása azonban legjobban akkor érthető meg, ha naplófeljegyzések, vagy reflexiók maradnak fenn tőle. GRASSALKOVICS Antal esetében abban a helyzetben vagyunk, hogy maradtak fenn ilyenek.

GRASSALKOVICS Antal az általánosan elfogadott adatok szerint a Nyitra megyei Űrményben született 1694-ben. Szegényes diákkorában a közszájon járó hagyomány szerint a ferencrendiek adtak neki ennívalót (jusculum). Családjának múltja meglehetősen bizonytalan; a genealógiai irodalom, bár nem keveset foglalkozott e kérdéssel, nem jutott messzire.¹ Kétségtelen, hogy GRASSALKOVICS „selfmade-man” volt, 1716—1720 között budai kincstári ügyészként működött; lehet, hogy már ekkor figyelte a neoacquista és a fiskus rendezetlen birtokjogi ügyeiben rejlő lehetőségekre. 1720-ban királyi jogügyigazgató lett; mint ilyen egy évtizeden át volt hivatalban, s ekkor szerezte birtokait is; ezt hivatali állása tette lehetővé. Ebben az időszakban ti. a hivataloknál még az a szemlélet érvényesült, hogy a hivatal elfogadása tulajdonképpen vállalkozás, a vállalkozónak pedig szabad az uralkodó szolgálata mellett a saját hasznát is néznie, ha a kettő nem kerül összeütközésbe. GRASSALKOVICS birtokszerzésének is ez adta a jogszerűség látszatát, hogy túlnyomórészt lakatlan és műveletlen puszta területeket igyekezett megszerezni, s a rajtuk végzett kultúr munkával hasznosítani az állam számára.

1. NAGY Iván: *Magyarország nemes családai*. 4. köt. (Pest 1857) 466. l.; Gothaisch-general. Taschenbuch Jg. 73 (1836) 107. l., Jg. 85. (1848) 129. l.; ZÁVODSZKY Levente: *A Grassalkovicsok*. = *Turul*. 1931. évf. (Klny. is).

Természetesen elsősorban a saját érdekét nézte, de az is bizonyos, hogy a céltudatos irányító munkával — amiben nagy segítségére volt hivatali rangja és tekintélye — a területek értékét megsokszorozta. A Rákóczi-szabadságharc leverése után elkobzott, háramlás útján megüresedett, vagy a magyarországi megtelepedésről lemondó német uraktól feladott birtokokat egyaránt igyekezett megszerezni.² Mikor 1731-ben királyi személynök lett, már gazdag földesúr volt, amikor pedig 1748-ban MÁRIA TERÉZIA bizalmából a Magyar Kamara elnöke lett, egyike volt a leggazdagabb, legbefolyásosabb hivatalviselő nagybirtokos főrendeknek. Ügyessége révén viszonylag hamar, harmincyolc éves korában a főnemesek sorába jutott. A bárói címért 1732-ben folyamodott³ és azt még ez évben meg is kapta.⁴

A báróság nemcsak a személynöki állásban szerzett érdemeiért illette meg, hanem hihetőleg elsősorban az „impopulatio”-ban elért eredményekért. Személynöki szolgálatait GRASSALKOVICS később a grófi címmel fizettette meg, amit 1743-ban nyert el. Kamaraelnökségének harmadik évében újabb érdemeiért a koronaóri címet is megkapta. Az 1741. évi országgyűlésen egyike volt azoknak, akik a „Vitam et sanguinem” jelenetét megrendezték.⁵

Kamaraelnöki éve alatt vezető szerepe volt a telepítésekben.⁶ A gyakorlati kivitelt azonban szívesen átengedte az energikusabb COTHMANN Antalnak. Annál aktívabb volt — különösen a későbbi időszakban — hivatalának belső ügyintézésében és a magyar korona érdekeinek érvényesítésében, néha az Udvari Kamara és az öszbirodalom érdekei ellenére.⁷ Az állások betöltésénél a magyar nemeseket pártfogolta, és gondosan ügyelt a dikasztérium hagyományos jellegének fenntartására. A háramlási jogokban a magyar korona érdekeinek biztosítására ügyelt, célja a fennálló birtokjogoknak a fiskus számára könnyen áttekinthető és pontos nyilvántartása volt. Ez magyarázza meg a kamarai levéltár felállítására és fejlesztésére irányuló törekvését.

Az államtanácsban észrevehetően nemigen kedvelték, noha tisztelettel nyilatkoztak róla.⁸ Benne látták a reformok egyik ellenzőjét.⁹ Hitelműveletei kevésbé

2. L.: ÉBLE Gábor: *A debrő-parádi hitbizományi uradalom története.* = *Századok.* 1909. 115—128. l. és ua.: *A debrői uradalom birtoklási története.* Bp. 1909.
3. ÁLDÁSY Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címerlevelei 1200—1868.* 1. köt. (Bp. 1904), 463. l.
4. MARSOVSZKY-gyűjtemény, 63. l.; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 319.; Országos Levéltár, Magyar Kancellária Levéltára, Libri Regii Tom. XXXVI. fol. 762 (Laxenburg, 1732 máj. 26) l. ÁLDÁSY i. m. 5. köt. (Bp. 1939) 138. l. Tehát nem 1736-ban, mint azt SZINNYEI nyomán a *Magyar Életrajzi Lexikon* I. köt. 618. lapon állítja.
5. y. s.: *Közlemények a hédervári Viczay-levéltárból.* = *Századok.* 1897. 796. s köv. lapok.
6. SCHÜNEMANN, Konrad: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia.* Berlin, é. n. 106—112. l. és ua.: *Zur Bevölkerungspolitik der ungarischen Stände.* = *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter.* 1930. 115. l.
7. GRASSALKOVICS az ügyintézés szolgálati útját sem tartotta tiszteletben, ha a Magyar Kamara és ezzel a magyar koronajavak érdekéről volt szó. L. HERZOG József: *A magyar kamarai levéltár története.* = *Levéltári Közlemények.* 1928. 184—186. l.
8. HAUGWITZ némileg rosszalóan jegyezte meg róla: „Ein kluger und feiner Kopf... der Nation stark zugethan” (1762) l.: EMBER Győző: *Der Österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761—1768.* I. = *Acta Historica.* 1959. 343. p.
9. ECKHART Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában.* Bp. 1922.

újszerű, de hatékony gazdasági módszerek követőjének tüntetik fel.¹⁰ Magán-tevékenységében nagy gödöllői és hatvani építkezései meglehetősen közismertek.¹¹

1771 decemberében bekövetkezett halála után a befolyása által alakított Kamarát átszervezték.¹² Életéről, működéséről mindeddig összefoglaló, részletes monográfia nem jelent meg.¹³ Érdekes, hogy történetirodalmunk szóban forgó reflexióit, gondolatait, feljegyzéseit alig vette figyelembe, noha ezeknek elég jelentős részét, körülbelül egynegyedét MÁRKI Sándor már 1889-ben közzétette egy vidéki napilapban, az Aradon megjelent Alföld-ben.¹⁴

Felmerül a kérdés, mennyiben alkalmasak ezek a feljegyzések arra, hogy belőlük GRASSALKOVICS-ról képet alkothassunk? Hogy a kérdésre megfelelhessünk, a kéziratot magát kell szemügyre vennünk.

A kézirat lelőhelye az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára: raktári jelzete Duod. Hung. 3. Betűhív címe: „*Gyaraki | Gróf Grassalkovics Antal | Magyar - Országai Felséges | Kamara Tanácsossának | Beteges és Unalmas Gondolati. | Mellyeket | A' Magyar nyelv tudomány - | Szeretőjének, | Hazája Reménységének | és Királya nyugodalmának | Fel-ajánlott.*

A következő fólió rektóján kis bevezető található a korban szokásos *Ad lectorem* formula magyar variánsaként *Az Olvasóhoz* címmel. Szövege: *A' Könyveknek, és az embe|reknek abban egy lévén a' |sorsok hogy mindeneknek | nem tethetnek, ezen Unal | mas gondolatok - is mást nem | reménlhetnek. De mi | vel beteges ember beteges | kedésének gyümö|ltsei, ugy | tettzik' mindenkoron inkább | szánakodásra mintsem rá | galmazásra méltók lesz | nek.*

A szerény hangú bevezető elárulja, hogy nem csupán magáncélú feljegyzésről van szó, hanem, ha szűk kör részére is, de mégis bizonyos publicitásra szánt munkáról. A kéziratot könyveveske 58 megírt fóliót tesz ki, az utolsó 6 üres oldal számozatlan. A lapokon körbefutó kb. 2 cm széles kihúzott minden oldal felé kiterjedő kb. 64 × 104 mm nagyságú margón belül van a szöveg. Az egyes aforizmák a mondat elején számozottak. Egy-egy oldalon körülbelül 17–18 sor van, egy-két-három, néha négy-öt aforizmával. Az egész kötet 400 aforizmat tartalmaz; ezek 4 részre oszlanak, százanként újrakezdődő számozással. Az írás kurrens, de rajzolt, a 18. század első felére valló betűtípussal. A helyesírást illetően viszont némely tekintetben bizonyos konzervatív szellemű archaizmus észlelhető. Így az *ő* és az *ü* betűknél, melyeket korábbi, 17. századi magyar nyelvű nyomdattermékek mintájára *oe*, *ue* betűk módosított formájával, $\frac{o}{e}$ -vel és $\frac{u}{ü}$ -vel jelöl. GRASSALKOVICS sajátkezűleg írt leveleiben, melyeket ugyancsak az Országos Széchényi

10. HERZOG József: *A magyar kincstár háborús hitelműveletei Grassalkovics kamaraelnöksége idején.* = *Századok.* 1924. 433-461. l.

11. WELLMANN Imre: *A gödöllői Grassalkovics uradalom gazdálkodása 1770–1815.* Bp. 1933.

12. HERZOG József: *A magyar királyi hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában.* = *Századok.* 1925. 160-177. l. (I. r.)

13. WELLMANN Imre: i. m. részletesen foglalkozik GRASSALKOVICS-csal, de elsősorban gazdasági és helytörténeti vonatkozásban. Jellemrajzát adta, részben levéltári kutatások alapján ODROBENYÁK NÉP. János: *Gödöllő hajdan és most.* Bp. 1875. c. művében, 30–95. l.; életrajzáról ZÁVODSZKY Levente: *A Grassalkovicsok.* = *Turul.* 1931. 66–83. l. c. tanulmánya.

14. *Egy aradi főispán könyve.* Közli dr. MÁRKI Sándor. = *Alföld,* 1889. 39. sz. febr. 16.

Könyvtár Kézirattára őriz¹⁵, szabályos ő és ü betűket használt: ez arra mutat, hogy a szöveg nem az ő autográfiája, amit különben az írástípus lényeges eltérése is alátámaszt. A kézirat leírója tehát nem maga GRASSALKOVICS Antal volt, de hozzá közelálló személy, kortársa. Íródeák mellett szól a kalligrafikus írás. De az is lehet, hogy környezetének valamelyik tagjával, esetleg valamelyik gyermekével íratta le gondolatait. A szerzőség ténye azonban pszichológiai érvekkel szinte bizonyosan eldönthető. Ezt támasztják alá a kézirat keletkezési adatai is.

A kötet címlapján felül a cím és szöveg írásától teljesen elütő kézírással az alábbi ajánlás olvasható: „*Donavit Museo Hungarico 29na X^{bris} 1809 R[everendus] R[everendus] D[ominus] Canon[icus] M[agno] Varad[iensis] Josephus Németh de Nyék.*” A kézirat tehát már 1809 óta az Országos Széchényi Könyvtár állományában van, s így a törzssanyag régebbi részéhez tartozik. Az ajándékozó, nyéki NÉMETH József nagyváradi kanonok nem volt irodalmilag ismert személyiség¹⁶; rokona lehetett a MARTINOVICS-perben híressé vált nyéki NÉMETH János királyi ügyigazgató és kamarai tanácsosnak. Valószínűleg személyi kapcsolatok révén jutott a kis kötet birtokába.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának 1956-ban sokszorosításban megjelent katalógusa közelebbi meghatározást nem ad, a kéziratot csak 18. századnak, egykorúnak jelzi; az autográfia kérdésében sem foglal határozottan állást. Magyarázatul zárójelben hozzát teszi: (Társadalombölcselet.). Félbörkötését is egykorúnak jelzi.¹⁷

Ha pontosabb időhatárokat akarunk rögzíteni, a címből és a címlap verzőjén levő ajánlásból kell kiindulnunk. GRASSALKOVICS Antal 1743-ban lett gróffá, aminek a címlap nevezi. BARKÓCZY Ferenc pedig, akinek a munka ajánlva van, 1744-ben lett egri püspök, amint az ajánlásban szerepel. Ez terminus post quem. 1761-ben BARKÓCZY esztergomi érsekké lépett elő: ez az év látszik a munka keletkezése szempontjából a lehető legvégső időpontnak. Figyelemre méltó azonban, hogy a címlapon GRASSALKOVICSnak sem 1748-ban elért kamaraelnöki rangja, sem az 1751-ben nyert koronaóri címe nem szerepel. Ez, tekintve hogy a kor a címeknek, rangoknak nagy jelentőséget tulajdonított, arra is enged következtetni, hogy a kötet oly szűk kör részére készült, amelyben a címek jelentősége háttérbe szorult. Ilyennek képzelhető a közvetlen baráti kör.

GRASSALKOVICS munkájának van egy másik, 1757-es évszámmal ellátott variáns kézírata is. Ezt a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának kézirattára őrizi H 22 jelzet alatt. Címe: *Betegés és unalmas Gondolattjai Gyaraky Groff Grassalkovics Antal F[elséges] Magyar Udvari Kamara Consiliariusának 1757*”. Ez a verzió sem autográf, bár egyes betűi hasonlítanak a kamara-

15. *Correspondentia Autographa Praelatorum Magnatum Hungariae idiomate patrio. saec. XVIII. OSZKK. Fol. Hung. 168. ff. 144. (145)–145(146).*

16. SZINNEYEI nem említi. A schematismusokban 1806-tól kezdve szerepel: ez évben a nagyváradi egyházmegyében és tankerületben működik. Apostoli protonotárius, a konzisztoriális szék és Bihar megye táblájának ülnöke: 1808-ban akadémiai hitszónok is: 1809-ben a nagyváradi káptalan kanonokja: 1815-ben prépost Nagyváradon.

17. *Az OSZK magyar nyelvű újkori kötetes kéziratainak katalógusa. III. köt. Bp. 1956. 995. l.*

18. Például: OSZK variáns, II. rész 17. szám (a továbbiakban az OSZK variáns idézeteit a római számmal idézett rész per az egyes részekben belüli sorszám jelöli), és Egyetemi Könyvtári variáns 118. szám (a továbbiakban az egyszerű két és háromjegyű számok az Egyetemi Könyvtári variáns gondolatainak sorszámát jelentik.)

elnök sajátkezűleg írt leveleinek azonos betűihez, s maga az írás karaktere is mutat valamelyes rokonságot. Biztosnak látszik, hogy ez a verzió is a kamaraelnöktől, illetve közvetlen környezetétől származik. Az egykorú vagy közel egykorú kötetben fennmaradt kötetben egyébként más tartalmú, főleg politikai vonatkozású későbbi szövegek is vannak, így például az 1764/65. évi országgyűlés folyamán napvilágos látott és hóhér által megegetett RICHWALDSZKY György-féle *Vexatio dat intellectum* című röpirat másolata. A kötet provenienciája bizonytalan. Ebben az utóbbi kéziratban a gondolatok sorrendje azonos, de amíg az OSZK kötetében 400, az Egyetemi Könyvtár példányában csak 338 aforizma van. Ezek sorszámozása folytatólagos, 1-től 338-ig terjed. Közülük 38 az OSZK példányából hiányzik. Viszont az OSZK kéziratának IV. részéből csak az első kilenc aforizma található meg az Egyetemi Könyvtár kötetében.

Az OSZK és az Egyetemi Könyvtár variáns kézíratainak közös aforizmái megegyeznek ugyan egymással, de a megfogalmazás egyes gondolatoknál erősebben, másoknál kevésbé eltérő. Ez nyilvánvalóan átszilárdítás következménye.¹⁸ Emiatt elég sok esetben lényeges tartalmi különbség mutatkozik a két kéziratban. Például egy, a populacionista irányzat gondolatkörében fogamzott mondásnál: „Mennyivel népesebb, annyival gazdagabb az Ország . . .” az EK példányában erős kirohanást találunk a protestánsok elnyomása ellen; az OSZK példány óvatosabb megfogalmazásában ez hiányzik.¹⁹

Általában úgy észlelhető, hogy az Egyetemi Könyvtár variánsában levő aforizmak több közvetlen élményszerűséget, több politikai aktualitást tartalmaznak. A OSZK variánsa nyugodtabb, óvatosabb, rezignáltabb, mintha fáradtabb gondolkodó nagyobb csiszoltságra törekvő mondatait foglalná magában.

Hogy melyik a régebbi kézirat, biztosan nem állapítható meg. Csupán valószínűsíthető, hogy mindkettő másolat, és lehetett egy eredeti, talán hevenyészett fogalmazású zsebkönyv, amelybe a kamaraelnök gondolatait feljegyezte vagy esetleg feljegyeztette. Ez az eredeti kézirat, melynek címe már nem változott, talán még GRASSALKOVICS kamaraelnöksége előtt, 1748 körül vagy 1751-ben, esetleg még később is keletkezhetett.

Hogy mi lehetett az indíték, amely GRASSALKOVICSOT aforizmái lejegyzésére serkentette, erre jelenleg csak pszichológiailag következtethetünk. Talán idővel még előkerül valamelyik családi archivumból egy levél, vagy valamely feljegyzés, mely bebizonyítja feltételezésünk helyességét.

Feltételezésünk több, közel egyidejű irodalomtörténeti tényből indul ki.

A korszak a *Keresztény Seneca*, a kereszténységgel összeegyeztetett sztoicizmus széleskörű térhódításának ideje.²⁰ A moralizáló irodalom, mely külföldön már jóval hamarabb jelentős befolyást elérő műveket hozott létre, Magyarországra is eljutott. FALUDI Ferenc buzgólkodásának következtében magyarul is megjelentek DORRELL József (Darrell William) és GRACIAN Boldizsár művei. Dorrell *Istenes jószágra . . . oktatott nemes emberének* (Nagyszombat, 1748) függelékében van egy *Meg-szerzés. A' hadi és udvari hivatalról* című önálló fejezet, mely az érvényesülés kulcsát kívánja megadni gyakorlati jótanácsok formájában (161–232. lap). A mű dialógus formában íródott. GRACIAN *Böls és Figyelmetes Udvari*

19. EK: 79, OSZK: I/79

20. TURÓCZI-TRÖSTLER József: *Keresztény Seneca. = Egyetemes Philologiai Közlemények.* 1937. 61. évf. 43. l.

Embere (Nagyszombat 1751) viszont — ugyancsak FALUDI fordításában — máxi-
mákat, erkölcsi tanácsokat ad az udvari életben forogni kívánó számára. GRACIANT
a magyarok már régebben is olvasták: forgatta — idegen nyelven — RÁKÓCZI
is; említi MIKES is.²¹

Magyarországon ekkortájt BARKÓCZY Ferenc egri püspök körül alakult ki
egy irodalmi kör. Előkelő emberek gyakorlóan foglalkoztak irodalommal.
HALLER László Máramaros megyei főispán Fénélon fordította le magyarra;
A Telemakus bujdosásának történeteit BARKÓCZY költségén ki is nyomtatták
Kassán 1755-ben, négy évvel a fordító halála után.²² BARKÓCZY MASSILLON
hítszónoklatait is lefordította magyarra.²³ Ugyanő az 1760-as években ORCZY
Lőrincet is búzította verseinek összegyűjtésére.²⁴ Ennek a BARKÓCZYNAK van
ajánlva GRASSALKOVICS *Unalmas és beteges gondolatai* kalligrafikus írású Széchényi
Könyvtári példánya is.

Innen már csak egy lépés a következtetésben, hogy GRASSALKOVICS is BAR-
KÓCZY hatására, talán egyenesen az ő buzdítására írta meg munkáját. Hiszen a
graciani példa nyomán, felvetődhetett az a gondolat, hogy a kamaraelnököknek, a
sikeres gyakorló udvari embernek, akihez az érvényesülni kívánók szinte iskolába
járhatnának, meg kellene írnia saját, egyéni gondolatait, tapasztalatait, főként
arról: mit kell tennie az embernek és mit kell kerülnie ahhoz, hogy sikert érhesen
el? Ez megmagyarázná az OSZK példányán található ajánlás szövegét. Annival
is inkább valószínűnek látszik ez, mert BARKÓCZY GRASSALKOVICS baráti köréhez
tartozott; a püspök rezidenciájában, Gödöllőn is felkereste a kamaraelnököt.²⁵

GRACIAN könyve az OSZK variáns számára külső alakban is mintaképp
szolgálhatott. A két kötet — az 1751. évi nagyszombati Gracian-kiadás és ez
— formátumra teljesen egyező nagyságú. FALUDI fordítása ugyanúgy „és ü”
betűkkel van szedve, mint ahogyan a kézirat is ezeket használja ő és ü gyanánt.
Ennek persze lehet egyszerűen esztétikai oka is, mégis figyelemreméltó. A műfajt
jelző *maxima* név ugyan sem FALUDI Gracian-fordításának, sem GRASSALKOVICS
munkájának címlapján nem szerepel: de mindkét munkán mégis fellelhető ez a
megjelölés. Gracian-fordításában FALUDI 70, római számmal jelölt „maximá”-t
sorol fel, mindegyik előtt, a szám után, ott van ez a meghatározás. Az *Unalmas
és beteges gondolatok* OSZK-kéziratának viszont a kötéstáblagerincén olvashatjuk,
aranyozott betűkkel: *G. Grassalko[vics] Maxime*. A kamaraelnök gondolatai is
számozottak, de ő arab számjegyeket használt; jellemző a gyakorlatias szerzőre.

E merőben alaki egyezésekkel azután ki is merül a hasonlóságok sora, mert
a gondolatok, a szöveg, a tartalom egészen mások itt és ott. Ha akadnak is szór-
ványosan rokon eszmék, ezek általános emberi megfigyelésből adódnak. A kamarae-
lnök munkája eredeti. GRACIAN könyve csak külső indítás, minta lehetett. A
formai egyezések szinte azt az ötletet sugallják a szemlélőnek: GRASSALKOVICS
munkájának OSZK variánsa, a BARKÓCZY püspöknek ajánlott szép kis kötet
a Gracian-fordítással szemben eredeti magyar megfelelőnek készült.

21. *A magyar irodalom története 1600–1772*. Bp. 1964. 373, 521. l.

22. Uo. 513, 514, 584. l.

23. MESZLÉNYI Antal: *A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707–1945)*. Bp. 1970.
107. l. és ENTZ Géza: *Barkóczy Ferenc gróf, a magyar barokk nagy mecénása*. = *Történet-
írás*. 1939. 182–183. l.

24. *A magyar irodalom története 1600–1772*. 533. l. és MESZLÉNYI A.: *Egy barokk főpap:
Barkóczy Ferenc érsekprímás*. = *Vigília*. 1966. 165. l.

Mindez azonban semmiesetre sem valósulhatott volna így meg, ha a gyakorlatias, talpraesett GRASSALKOVICS nélkülözte volna az irodalmi formába önthető mondanivalót. Vonzódnia is kellett az aforizma műfajához, melynek akkor, LA ROCHEFOUCAULT és PASCAL óta már évszázados hagyománya volt.

Gondolatai alaphangját egyfajta rezignáció, csalódottság adja meg; ez az Egyetemi Könyvtár példányának szövegén jobban érezhető. Tény mindenestre, hogy GRASSALKOVICS az 1740-es évek derekától kezdve egyre erősödő mértékben visszahúzódfélben volt az udvartól. Megvetését a királyi udvarral szemben több aforizmában juttatta érvényre, hol burkoltabban, hol nyíltabban.²⁶ Ezek pedig — bizonyos fokig — éppen ellenkezői GRACIAN gondolatainak.

Az alapvető indítás, az önkifejezés igénye — minden irodalmi tevékenység egyik feltétele — sokkal korábban meg lehetett GRASSALKOVICSBAN. Bizonyára születési adottság. Az a közismert tény, hogy jól tudott előadni, e szempontból keveset nyom a latban. Az aforizmának inkább a frappáns megfogalmazás az előfeltétele. Találó népies hasonlatokkal korábbi leveleiben is találkozunk. *Addigh jár a' Tök a vizen, hogj egészen ell merül* — írja például egy, 1732-ből való levélben.²⁷ Mégis, e korábbi gyakorlati tevékenységgel telt korszakában aligha foglalkozik gondolatainak összegyűjtésével és megörökítésével. Férfikora delén inkább a mindennapi munka, a szerzés foglalkoztatja.

Aforizmái elárulják, hogy mérsékeltlen bár, de barátja volt a könyveknek. „*Mulatattya könyveknek sokassága az emberi elmét, de mivel mind azokat által olvasni nem lehet, légyen annyi, a mennyit által olvashass*” — mondja.²⁸ Könyvtára tehát nem lehetett túl nagy. E könyvtár jellegéről pedig az az aforizmája tájékoztat, mely az olvasás szerepével foglalkozik az ember életében. *A' bizonyos és meg-határozott olvasás hasznosabb, de a' széllyel-szórt és külömbféle dolgoknak olvasása mulatságosabb.*”²⁹ Tehát szívesen olvasgatott, s úgy látszik itt eltért a hasznosságra törekvés általában követett elvétől. Az olvasmányban inkább felüldülést kereshetett.

Mit olvasott? A Bibliát minden bizonnyal. Aztán az ő korában népszerű egyházi művek némelyikét. Az előbbi idézetből következtethetően történelmi, földrajzi munkákat, talán szépirodalmat is. Bizonyára olvasta a *Keresztyen Senecat*. Ennek az akkor már nagy múltú könyvnek új kiadása pártfogójának, BATTHYÁNY Lajos akkori alkancellárnak költségén jelent meg Bécsben, 1740-ben. SENECARA egyik aforizmájában hivatkozik is.³⁰ Alighanem kedves könyve volt ez; talán éppen BATTHYÁNYTÓL kapta. Könyvtárának katalógusa — ha volt ilyen — nem maradt ránk. Az OSZK birtokában levő variánsból következtethetően olvasta GRACIÁNT is, FALUDI fordításában. Így alakulhatott ki a véglegesnek szánt fogalmazásig a szóban forgó aforizmagyűjtemény.

Közvetlen indítást hozzá alighanem az 1751. évi országgyűlés alkalmával

25. GRASSALKOVICS Antal—ERDŐDY Györgyhöz. Gödöllő, 1754 aug. 25. Slovensky Státny Ustredny Archiv, Bratislava. Patrimonialny Archivi. Arch. Fam. Erdődy. Juraj Erdődy (JE) Missiles.

26. Például: II/19; II/28 = 119; 130. sz.

27. GRASSALKOVICS Antal—ERDŐDY Györgyhöz. Pest, 1732 okt. 23. Slov. St. Ustr. Arch. Fam. Erdődy, JE, Miss.

28. I/66.

29. I/71.

30. IV/86.

történt királyi látogatás körüli események adhatták. Ekkor adta az uralkodó család — éppen BARKÓCZY püspöknek, a magyar nyelv harcosának beszédére válaszul — a magyar nyelv megtanulása iránti készség jelét.³¹ Ekkor jelent meg Nagyszombatban GRACIAN *Bölds és Figyelmetes Udvari Emberének* magyar fordítása is. Ez az az időszak, amikor a nemzeti nyelvért való fellelkesülés a Rákóczi-kor óta először mozgósította a különböző vallási és rendi hovatartozású embereket. A főrangú katolikus püspök, BARKÓCZY mellett a jobbágyszármazású evangélikus lelkész, RIBINYI János is felemelte szavát a magyar nyelvért. „Turpe est et generosa mente indignum, negligere linguam, quam a maioribus vestris accepistis” — mondta nemesi fiatalemberek egy csoportja előtt Sopronban, s a franciákkal, olaszokkal, németekkel példálózott, mint akik mind büszkén használják saját anyanyelvüket.³² A királynő Pestre jött és meglátogatta GRASSALKOVICSOT új rezidenciájában Gödöllőn,³³ ahová az ötvenhét éves ember egyre jobban visszahúzódott. A kamaraelnök gyakran itt fogadta hivatali beosztottjait is, s bizonyára itt öntötte formába gondolatait magyar anyanyelvén.

Hogy GRASSALKOVICS a magyar nyelvet nemcsak a magánérintkezésben használta, hanem hivatalos használatát is elősegítette, arra számos bizonyítékot hozhatunk a Magyar Kamara levéltárából, a Kamarához intézett levelek anyagából. Nem lehetett véletlen, hogy míg régebben magyar nyelvű hivatalos levelek, kérvények a latin és német nyelvűek mellett csak kivételesen fordultak elő, addig, különösen az 1750-es évek második felében, számuk meggyarapodott, és címzettjük szinte sohasem a Kamara tanácsa, hanem mindig a *Praeses*, a *gróf*, ahogyan GRASSALKOVICSOT megszólították. A tanácshoz címzett kérvények továbbra is latin nyelvűek.³⁴ Azok előtt, akik a magyar nyelvű leveleket írták, köztudomásúnak kellett lennie, hogy az elnök szereti, ha magyarul szólítják meg — máskülönben ők is latinul írtak volna. A létszámfeletti járulnoki állásért folyamodó PETRICS Mihály, bár kérvénye latin volt, súlyt helyezett annak leszegezésére, hogy magyar anyanyelvű;³⁵ WINCKHLER László, a Károlyi-ezred egykori strázsamestere, aki harmincadosi állásért folyamodott, éppúgy magyarul írta kérvényét egyenest az elnökhöz,³⁶ mint TAJKLY János felfüggesztett tokaji számtartó.³⁷ Magyarul levezetett GRASSALKOVICS elnökkel hivatalosan FORRAI András Soborsinból,³⁸ ROTTENSTEIN Ignác diósgyőri prefektus,³⁹ HORVÁTH István kameniczi kamarai tizedszedő,⁴⁰ és sokan mások is. Mikor Lovász Mihály aradi prefektus közölte az elnökkel, hogy BOHUS Imre hátralékban maradt a királyi decimával, GRASSALKOVICS szigorú magyar nyelvű levélben intézkedett Lovásznál, hogy Szent György napjáig rendezze BOHUS a hátralékát.⁴¹

31. SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet*. IV. köt. Bp. 1935, 503. l. és *Magyar nemzet története*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 8. köt. Bp. 1898. 280. l.

32. RIBINYI Joannes: *Oratio de cultura linguae Hungaricae*. Sopronii 1751. pag. 12.

33. *Magyar Nemzet története*. 8. köt. 284. l.

34. Például: *Magy. Orsz. Ltr.*, *Magy. Kamara Levéltára, Litterae ad Cameram Exaratae*, 1758 — 449

35. *Uo. Litt. ad Cam. Exar.* 1757 — 259.

36. *Uo. Litt. ad Cam. Exar.* 1758 — 449.

37. *Uo. Litt. ad Cam. Exar.* 1758 — 636.

38. *Uo. Litt. ad Cam. Exar.* 1758 — 645.

39. *Uo. Litt. ad Cam. Exar.* 1759 — 349.

40. *Uo. Litt. ad Cam. Exar.* 1759 — 597.

41. *Uo. Litt. ad Cam. Exar.* 1760 — 1.

Mindezek a felsorolt kiragadott példák mutatják, hogy a kamaraelnök jóváhagyásával történt a latin nyelvű ügyintézés mellőzése. Nyilván az volt az érv: ha németül is lehet levelezni, akkor magyarul is lehet. S mint látjuk, maga az elnök is levelezett hivatalosan magyarul. Az a feltevés, hogy gyenge latin tudás miatt leveleztek volna magyarul, szóba sem jöhet: legtöbb levélírónak latin nyelvű levelei is fennmaradtak. Az elnök kedvéért leveleztek magyarul, mert tudták, hogy szereti ezt a nyelvet.

Korábban GRASSALKOVICS is inkább latin nyelven intézte hivatalos ügyeit a Kamarával. Más valamiről van itt szó, mint egyszerű kényelmi ügyről. „Der Nation stark zugethan” — mondta az elnökről nem sokkal később HAUGWITZ.⁴² Ez a magyar nyelvű levelezés összefüggésben van azzal, amit az állásért GRASSALKOVICSHOZ folyamodó WINCKHLER László így fejezett ki: „Valóságos Haza Fia és nem csak igaz Nemes Ember . . . vagyok, született Magyar nyelvemen kívül Totul olahul tudok . . . esedezem Született Haza Fiainak aplicatiojában gyönyörködő kegyelmét és Segedelmét . . .”⁴³ Ugyenezet a levelet a Kamara tanácsához latinul is elküldte. Nincs kétség: köztudomású volt GRASSALKOVICSRÓL, hogy az állások betöltésénél a született magyarokat pártfogolta és szívesen szót magyarul. Egyik, ERDŐDY Györgyhöz írt, keltezés nélküli levelében erről maga tesz tanúságot: „elaboráltatom a Cameralis Statust és ohajtom . . . azoknak számát oly érdemes Nemes Iffiakkal, mint recommendált Naszvadi Uram tellyesithetni”⁴⁴ Mikor a gabonahivatal állásainak betöltése során GÖRGEY Jánost próbaképpen javasolta, hogy „az ország-lakosok megvizsgálására mostantól a gabona-hivatalokba már a haza fiait is vegyék fel”, leszögezte: ha nem lenne alkalmas GÖRGEY, más nemes magyar egyént keressenek, aki megfelel a követelményeknek.⁴⁵ Pedig GRASSALKOVICS a kinevezések ügyeiben saját elvei szerint járt el, s nem vette mindig figyelembe még az előkelő pártfogók óhajait sem.⁴⁶

Érdekes az is, hogy a magyar nyelvű ügyintézés GRASSALKOVICS részéről, a magyarok pártfogása a hivatalokban időben szinte egybeesik az *Unalmas és beteges gondolatok* 1757-ből keltezett, merészebben bíráló hangvételű kéziratvariánsának keletkezésével.

Véletlen ez? Semmi esetre sem.

Valahogy úgy rekonstruálhatjuk a dolgot: a hétéves háború kezdete óta újra szükség volt a magyarok kardjára. Ez emelte a magyarság — elsősorban persze a politikai jogokkal rendelkező nemesség — öntudatát. GRASSALKOVICS ezzel az irányzattal haladt, sőt ennek lett szóvivője. A rendi-nemzeti politika együtt jár nála a nemzeti nyelv használatával és gondolatainak a nemzeti nyelven való írásos megörökítés szándékával.

42. EMBER Gy.: *Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung*. 1761–1768. I. = *Acta Historica*. Vol. VI. No. 3–4. pag. 343. l. 8. sz. jegyzetet.

43. Magy. Orsz. Ltr., Magy. Kamara Levéltára, Litterae ad Cameram Exaratae, 1758 — 339 és 450.

44. GRASSALKOVICS Antal—ERDŐDY Györgyhöz. Kelt. n. [1755] Slovensky Státny Ustredny Archiv, Bratislava. Archiv Fam. Erdődy. JE. Missiles.

45. Magy. Orsz. Ltr., Magy. Kamara Levéltára, Litterae ad Cameram Exaratae, 1758 — 887.

46. Pl. GRASSALKOVICS Antal—ERDŐDY Györgyhöz. Gödöllő, 1754 szept. 27. Slovensky Státny Ustredny Archiv, Bratislava. Archiv Fam. Erdődy. JE. Missiles. Másik jellegzetes eset: Magy. Orsz. Ltr., Magy. Kamara Levéltára, Protocollum Cameralis Consilii, 1753., pag. 739 és 818.

Ezek után lássuk, mit tartalmaznak az aforizmák, mi mindenre irányulnak, milyen életelvekre kívánnak tanítani.

GRASSALKOVICSOT legtöbbet a siker, a boldogulás útja foglalkoztatja. „*Önön magunkhoz vonzó szeretetünk oka és kezdete minden dolgainknak*” — mondja egyik, jól elrejtett aforizmájában.⁴⁷ A gondolatoknak közel egyhetede közvetlenül ezt a kérdést boncolgatja, de a legtöbb más tárgyúban is találunk vonatkozásokat. Megbecsülést kíván magának Dale Carnegie e korai szellemi előde, mert „*betsületes érdemel, a' ki maga érdemének tekintetéből elő-méggyen*”.⁴⁸ Szinte az előbbrejutás kódexét fogalmazza meg, amikor ezeket mondja: *sose beszélj a „magad állapottya felől”*,⁴⁹ ha elkeserítő beszédre számíthatsz, fordítsd el a beszélgetés irányát;⁵⁰ ne perelj senkivel, ez veszedelmes;⁵¹ ne olvass levelet mások jelenlétében;⁵² Céljaidat tartsd titokban.⁵³ A legjobban a beszédre kell ügyelni! — Nem szabad elmondani, mit szándékszunk cselekedni.⁵⁴ Ez a véleménye. Ezt ő a hivatalviselő ember természetes velejárójának tartotta. Ez irányú tapasztalatait aligha csak a szülői házból hozta magával. Bár apja is ügyvéd volt,⁵⁵ és már nyilván tőle is tanulhatott egyet-mást az emberekkel való bántni tudásról, nagyrészt saját tapasztalatait rögzítette, melyekhez bizonyára konkrét esetek alapján jutott. „*Minden ételnél jobban rágd-meg szavaidat*” — mondja — „*mert ételünket magunk gyomra emészti, de beszédünket mások itilete*”.⁵⁶ Tisztában volt azzal is, mennyire fontos az embernek a társadalomban való helyzete szempontjából az, hogy milyen vélemény alakul ki róla másokban. Éppen ezért tanácsolja: „*Okos és jó itiletű emberekkel társalkodgyál*”⁵⁷ — hogy tanulj tőlük. „*Mindenkinek tselekedeteit ditsird, és ha nagyon betsületesni kívánnak betsüld; mert ezek semmiben sem telnek, és jó akarókat szereznek*”⁵⁸. De azért „*A' mennyire lehet magadat másnak le ne kötelezd de magadnak akár kit-is lekötelezni igyekezz*”⁵⁹ hiszen „*Leg főbb mesterség tudni az embereket reménységben tartani, és tűrhetőbb rókává lenni, mint kegyetlen oroszlyánnnyá*”.⁶⁰ Éppen ezért „*Midőn valakivel ügyed 'dolgod vagyon, azon az úton igyekezzél ötet vinni, a'melyen te ő nálánál erősebb és tehetőbb vagy*”⁶¹ — vagyis a kezdeményezést nem szabad az embernek kiengednie a kezéből.

Mindezek az elvek sokat megmagyaráznak GRASSALKOVICS érvényesülésének sikersorozatából és részben megvilágítják gyors megvagyonosodását is. Még jobban megértjük azonban sikereit, ha figyelembe vesszük ellenségeivel szemben való magatartásában követett elveket. Fő törekvése az ellenségeskedés kerülése volt.⁶² „*Ellenségednek jó barátait magadévá tévén, ellenséged-is tiéd leszén, és tsepp*

47. OSZK II/81.

48. Uo. III/64.

49. Uo. II/90.

50. Uo. II/91.

51. Uo. II/92.

52. Uo. II/94.

53. Uo. I/32.

54. Uo. III/91.

55. ÉBLE G.: *A debrői uradalom birtoklási története*. 43. I. utáni tábla.

56. OSZK II/99.

57. Uo. II/97.

58. Uo. III/1.

59. Uo. III/2.

60. Uo. III/5.

61. Uo. III/4.

62. Uo. II/100.

mézzel több legyen foghatsz, hogy sem egy hordó etzettel.”⁶³ Tehát arra törekedett, hogy ellenségeit megnyerje magának.

Legfőképpen pedig hallgatni kell és cselekedni kell tudni: „A mit magad végbe vehetsz, ne bízzad másra . . .”⁶⁴

Világ szemléletét élénken világítja meg két aforizmája. „Hijába panaszkodik Természetéről az emberi Nemzet — mondja — a’ki erőtelenségéért és rövid életéért történetek által inkább, mint erköltstül vagy észtil kormányoztatik”⁶⁵ Vagyis: az emberekben alapvetően nem lehet segíteni, mert erőtlenek, így inkább az események uralkodnak rajtuk, semmint a jóerköles és a józan ész. „Hogy ha az embereknek nagyobb gondgyok volna a’ hasznos dolgok előmozdítására, mint a’ hívságokra, s haszontalanságokra, inkább függenének a’ történetek tülük, mint sem ök a történetktil.”⁶⁶ Jóerköles, erény, „virtus”⁶⁷ — SENECA és más antik auktorok hatása alapján — és az ész, a „ratio” azok a fogalmak, melyeknek az embereket irányítania kellene: ha az embereket ez lelkesítené, ők formálhatnák az eseményeket s nem fordítva, ahogyan valójában történik. Ez magyarázza GRASSALKOVICS magatartását is. Kollektív kiutat, reformokat nem lát eredményesnek. Az egyetlen kiút szerinte az egyéni aktivitás, az egyéni érvényesülés útja. GRASSALKOVICS ebben közel áll ahhoz a felfogáshoz, amit a felemelkedő polgárság egyes reprezentánsai is vallottak.

A valláshoz való viszonya pozitív. Itt nem érvényesül az emberekkel kapcsolatos simulékonysága. „Utálatos és kárhuzatos úgy szolgálni az Istennek, hogy az ördögöt meg ne bántsd.” — mondja.⁶⁸ Buzgó katolikusnak ismerték: XII. KELEMEN pápa megengedte neki, hogy hordozható oltárnál hallgathassa a misét⁶⁹ — nyilván gyakori utazásai miatt. Vallási élete különösen a Máriabesnyőn 1759-ben épült kegytemplom alapításával élénkült meg; előbb, az aforizmak megírása idején úgy tűnik, mintha inkább a fatalizmus egy fajtájának hódolt volna. Sokat emlegeti a „Szerentsé”-t; ez talán a GRACIÁNNál is megtalálható Fortuna-gondolat hatása.⁷⁰ De azért mégsem egészen a személytelen hatalomnak való kiszolgáltatottság tudata ez, hiszen ő is említi aforizmái közt „Kiki a maga Szerentséjének kováttsa”.⁷¹ De azért sokat foglalkozik a szerencsével sokszor nem is a sors, hanem az anyagi boldogulás értelmében is.⁷² Azt vallja, hogy annál szerencsésebb az ember, minél több más embert tesz szerencsése a maga.⁷³

Társadalomszemléletében ez a főelv: „Senki nem mondhattya, hogy másra szüksége nincsen; mert az emberek egymás hasznára születtek.”⁷⁴ Ezért úgy találja, hogy „nem kis bolondság a’ kevélység és felebaráttjának meg-vetése, mert minden ember egymáshoz hasonló és azokat tsak a’ sors különbözteti.”⁷⁵ Elismeri az emberek-

63. Uo. II/95.

64. Uo. II/98.

65. Uo. I/16.

66. Uo. I/17.

67. L. SZAUDER József: *Faludi udvari embere*. Pécs, 1941. 21. lap.

68. III/79.

69. ZÁVODSZKY, i. m. 76. l.

70. SZAUDER József: *Faludi Udvari embere*. Pécs, 1941. 21. l.

71. OSZK, III/22.

72. Pl.: I/30, I/53, 54, 58, II/48, III/21.

73. III/7.

74. II/43.

75. II/65.

nek alapjában való egyenlőségét, amit művelt kortársai közül igen sokan nem tartottak természetesnek. „A kevély meg-aláztatik, az alázatos felmagasztaltatik” — idézi a Bibliából.⁷⁶

Jobbágyaiban és általában a jobbágyokban embereket látott. Nem volt híve terheik fokozásának; ellenkezőleg, igyekezett kedvezni, különösen az új telepeseknek. A birtokán élőket érdekeltté akarta tenni a birtok fejlesztésében. A földesúr-alkalmazott viszonyát bizonyos fokig társadalmi szerződés-szerűen fogta fel. „A magának kaparó szolga, ha elmés és szolgálatodra alkalmas, jobb a' tudatlannál, a' tunyánál, ámbár ez másképpen hívséges, mert amaz jövedelmednek javát és nagyját meg-hagygya . . . : ez pedig mindenedet a' tudatlanság és tunyaság által elvesztegeti.”⁷⁷

„Fellyebb valóiknál kikre szükségünk vagyon tudni magunkat szükségeseeknek tenni leg-főbb mesterség” — vallja,⁷⁸ hiszen „mennyivel inkább más te reád szorul, annyival hatalmasabb vagy.”⁷⁹

A másokhoz való viszony tekintetében jelentős kérdés a nőekkel való kapcsolat és a barátság kérdése is.

GRASSALKOVICSNAK három házassága volt: az első huszonnyolc éves korában, a pestmegyei alispán BAJTHAY István özvegyével, LANG Erzsébettel. Mostohafia, ki piarista lett, jórészt az ő támogatásával jutott el az erdélyi püspökségig. Neki magának e házasságából nem volt gyermeke. Hét évi házaset után alig két évig volt özvegy: második neje a középnyemes, jó módú birtokos KLOBUSICZKY Krisztina, akivel ismét hét és fél évig élt együtt. Házasságukból hat gyermek — két fiú és négy leány — született. A gyermekek közül öt életben is maradt, felnőtt és valamennyi házasságot kötött. Négytől unokája is származott.⁸⁰ Erre az időszakra esik a nagy birtokszerzés és az előmenetel megalapozása. 1738-tól 1752-ig újra özvegy volt.⁸¹ Harmadik házassága 58 éves korában előzvegyült sógornőjével érdekházasság volt, de jó megértésen és segítőtársi kapcsolaton alapult.⁸² Aforizmái szerint GRASSALKOVICS véleménye a nőkről nem volt kedvező; némi lenézés érvényesül bennük a másik nem iránt.⁸³ Szerinte a nőknek „leg-ékesebb szöllások a sírás . . .”⁸⁴ Annál különösebb ez a vélekedés, mert kora egyik elismerten legjelentékenyebb női egyéniségét, MÁRIA TERÉZIÁT alkalma volt közelről ismerni. A családi életre vonatkozó elvei szigorúak. „A házasság Személyeknek elválása ellenkezik a' betsülettel, hittel, gyermekek fel-nevelésével, a' köz-jóval.”⁸⁵ Ez a gondolata akkor kap különös hangsúlyt és értelmet, ha meggondoljuk, hogy abban az időben a különválás egészen kivételes volt, és inkább csak a társadalom vezető köreiben fordult elő. Ilyen esetek ismétlődtek GRASSALKOVICS rokonának, AMADÉ Lászlónak, a költőnek családjában. Nem lehetetlen, hogy az aforizmára ez a konkrét eset adta az indíttatást. Tény, hogy GRASSALKOVICS nem volt azok

76. Szt. Lukács Evangéliuma, 14, 11.

77. OSZK IV/77.

78. II/3.

79. III/18.

80. ÉBLE J.: *A debreceni uradalom birtoklasi története*. Bp. 1909, 43–44. l. közti tábla.

81. ODRÓBENYÁK, i. m. 40. l.

82. WELLMANN, i. m. 14. l.

83. OSZK II/56, II/73.

84. II/78.

85. III/26.

között, aki AMADÉ kamarai tanácsosi állásra ajánlották; s mikor MÁRIA TERÉZIA mégis kinevezte, a beiktatásán nem jelent meg.⁸⁶

Figyelemre méltók a nevelésről vallott nézetei is. „Az atya, ha fiát engedel-
mességben neveli, attul áldást veszen . . .”⁸⁷

A barátságokat illetően szkeptikus. Aforizmáiból kiderül, hogy nem volt barátkozó természet: a baráttal szemben magas követelményeket állított fel.⁸⁸ Jellemző ez a mondása: „A barátságok vagy véletlen történetekért, vagy a' mélyebb esmeretségért elmúlnak.”⁸⁹ Itt is SENECA véleményével tart: „Hozzád hasonlóval köss barátságot . . .”⁹⁰

A barátságról vallott felfogását kiegészítik azok az aforizmak, melyekben a vagyonról, a pénzről táplált nézetének ad hangot. Ebből az derül ki, hogy nagy fontosságot tulajdonított a pénznek, és ezt tekintette legbiztosabb barátjának, de nem vált rabjává. „A' pénz szomorúak vigasztalója és az embernek legbiztosabb segítségé 's Baráttya, ha ezzel tud élni; mert másképen nem tsak ellensége, de hóhéra-
is”.⁹¹ Ez a GRASSALKOVICS unokáján kísértetiesen beteljesedő, jóslatszerű előérzet is gyakorlati tapasztalat szülötte volt, mint az aforizmak legtöbbször. „A gazdagnak jó akarói Szaporodnak, a' Szegényt pedig azok-is a' kik valának el-hagygyák”⁹² — ez volt a tapasztalata. Egy kissé kora közfelfogásával elégedetlenül jegyzi meg: „Görögöket Demosthenes, romaiakat Cicero, a' mire akarták reá beszélhették, most mind a' kettő helyett vagyon a' pénz.”⁹³ Úgy találja, hogy „gazdagnak gazdagság a' bástyája”⁹⁴ „A' hol tsak a gazdagság bésültetik és tsak az jutalmaztatik, el-tűnik onnant a' jó erkölts, a' szegény meg-vetődik, és ennek igazsága szegénysége miatt igazságtalanságnak és rossz erköltsnek tartatik.”⁹⁵ A pénz egyébként sem feltétlen barátja az embernek: ész is kell hozzá, hogy kellően lehessen használni, mert „Mit használ a' bolondnak a' gazdagság, mivel minden értékével észet nem vehet magának?”⁹⁶ Különben is úgy találja, hogy a gazdagság relatív: „nem az szegény, a' kinek rövid az értéke, hanem a' ki a' vagyonnal meg nem elégszik.”⁹⁷ Ez a józan megelégedés, mely GRASSALKOVICS egyéniségében minden szerzésvágy mellett is megvolt, megmentette kora pénzsóvár embereinek nagy kísértésétől, az alkímiától is. „Az arany tsinálás mesterség nélkül való mesterség; melynek a' kezdete reménység, közepe hazugság, vége pedig koldulás.”⁹⁸ Lenézte a pénzszerzésnek homályos útjait, hiszen azt tapasztalta, hogy ha eszével él, könnyebben megszerezheti az anyagiakat. Annak ellenére tartotta magát távol ettől a csábítástól, hogy sokáig, éppen birtokvásárlásai miatt, szinte úszott az adósságokban.⁹⁹

86. AMADÉ László 1746-ban vált el feleségétől, WELTZL Paulinától. Már az ő szülei is különváltan éltek. L. GÁLOS Rezső: *Br. Amadé László*. Pécs 1937. 22, 31, 114, 124 és 151. l.

87. OSZK III/27.

88. IV/6—8.

89. II/55.

90. IV/88.

91. II/72.

92. III/54.

93. III/92.

94. III/53.

95. I/14.

96. III/51.

97. I/67.

98. III/77.

99. WELLMANN, i. m. 11. l.

De az is bizonyos, hogy ha pénzre volt szüksége, neki, a királynő bizalmasának, könnyen megnyílt az államkassza is. Így tudta elérni, hogy egyetlen év alatt kamaraelnöki fizetését 10 000 forintra emeljék, s még ugyanabban az évben 84 000, illetve 50 000 forintnyi tőkét fizessen neki a kincstár. Az utóbbi fizetésnél a Magyar Kamara tanácsa nem is állhatta meg, hogy ezt ne észrevételezze: Miből fizessék ki ezt az óriási összeget?¹⁰⁰ Aki ilyen kivételes helyzetben van, valóban nem szorul az alkímiára, és könnyen tekintheti a számára nehézség nélkül elérhető pénzt a barátjának.

Ennek a sokat elért embernek a társadalomban elfoglalt szerepéről, funkciójáról alkotott véleménye is figyelemreméltó. „*Országos emberek henyjelése az Országának köz javairul való gondolkozásokban töltessék.*”¹⁰¹ Megjelel ez annak a fel-fogásnak, amit másutt így önt szavakba: „*Nagy Urakat a' nép kézi munkával tartsa, nagy Urak pedig a' köz népet elmebéli fáradsággal táplállyák.*”¹⁰² Ez a munkamegosztás a feudális gondolkodásban természetes, mert a vezető szereppel járó kivételes helyzet kötelességeket is ró arra, aki magas polcra jutott: „*Rabja a' népnek, valaki hasznos embere a' Hazának*”¹⁰³ — mondja másutt. Önmagát a „nép rabjának” tartotta. Igaz, ez a „nép” csupán a „populus Werbóczyanus”-ra korlátozódott.

Kétségtelenül tisztában volt azzal is, hogy nem minden dolog lehet sikeres. Beérte a nagy dolgokban elért eredményekkel; a kisebbekben való sikertelenség esetére volt önvigasztalása: „*Némely emberek tsak nagy dolgokat vihetnek végben; a' kisebbekben (mivel ezeket meg-vetik) meg tsökkennek. Hasonlók t. i. nagy hajókhoz, mellyek tengeren sebesen mennek, a' kisebb vizekben pedig fel-akadnak.*”¹⁰⁴ Az, hogy ezt dőlt írással találjuk a kéziratban, arra látszik mutatni, hogy ezt a gondolatot GRASSALKOVICS, vagy a leíró fontosnak tartotta.

Egy gyakorlati jótanácsa is volt, „*nagy emberek*” azaz vezető emberek számára: „*Nagy ember lévén, ne lakjál mindenkor a' városban, hanem közel hozzája, mind azért, hogy meg-keressenek azok, a' kiknek szükségek vagyon reád, mind pedig hogy a' tselekedetüdre vigyázó és tzirkáló embertül ment lemess valamikor tettük.*”¹⁰⁵ Fia és unokája e jótanácsot nem fogadták meg. Anyagi romlásuknak ez lett egyik okozója. A „nagy embernek” nagyon kell vigyázni etikai magatartására. Ezt GRASSALKOVICS így tudta: „*Másoknak vétkei szemünk előtt vagynak, hátul a' magunké.*”¹⁰⁶ Az ok az, hogy „*ritkán eszünk szerint, hanem mások példája szerint élünk.*”¹⁰⁷ „*Leg-többet a' példák miatt vétkezünk. A' rosz társaságban levők Társaiknak tetszeni kívánván rosz erköltsöknek is társaivá lesznek.*”¹⁰⁸ Ezt elősegíti, hogy az ember ritkán foglal állást tisztán etikai alapon mások cselekedeteivel kapcsolatban, mert hiszen „*Többnyire nem a' vétkekre, hanem a' vétkezőkre haragszunk.*”¹⁰⁹

100. Orsz. Levéltár, Magy. Kamara Levéltára, Protocollum Cameralis Consilii 1753, fol. 422—423, 988.

101. OSZK III/67.

102. IV/94.

103. IV/47.

104. IV/79.

105. IV/76.

106. I/43.

107. I/62.

108. I/24.

109. I/44.

Mi legyen hát „a nagy ember” magatartása? Legyen diplomata: „*Sokkal jobb ha csak látszatra- is jónak lenni, mint nyilvánvaló rosszságunkat ki-nyilatkoztatni; mert a' képmutatás mellett ha vétünk-is, csak magunk vétkezünk, másokat rossz példánkkal nem botránkoztatunk.*”¹¹⁰

Érdekes kérdés, hogyan viszonyult GRASSALKOVICS az újításokhoz, az abszolút uralkodó által kezdeményezett reformokhoz? A róla köztudatban levő kép szerint erősen konzervatív hajlandóságú volt. Aforizmái is megerősítik ezt: „*Az eszes ember kerüli az viszketeges újságokat, hogy a' régiakkal nyugodalomban maradjon*” — mondja egy helyen.¹¹¹

De hogy az „újságok” — az újítások — problémája intenzíven foglalkoztatta, sőt talán az egyik ok is volt arra, hogy egyáltalán tollat vegyen a kezébe, kitűnik mindjárt a kötet első aforizmájából: „*Minden újságok azokból származható jóknak reménységéből, és az jelenlevő állapotoknak meg-unásából ohajtatnak*”¹¹²

Ebből az látszik, hogy GRASSALKOVICS tisztában volt azzal, hogy az újítás szándéka nemcsak felülről jön, hanem szélesebb körökben is visszhangra talál, s látja a kialakulni kezdődő frontokat is: egyfelől az uralkodót és a változtatást helyeslőket, másrészt a visszahúzó erőket is. Egyik aforizmája elárulja azt is, hogy ő maga érzelmileg kiknek az oldalán áll: „*Valakik valamely Újságoknak ki-gondolói, vagy végbe-vívői, azoknak ellenségeivé lesznek, kik a' régi rendetlenségekből hasznakat érzettek.*”¹¹³ Tehát ő maga nem a „régirendetlenségek” oldalán áll. Ha itt talán nem is feltétlenül az állami, közéleti, társadalmi újításokra, hanem kisebb jelentőségű (pl. hivatali, jelesül kamarai) változtatásokra gondolt is, annyit mindenesetre elárul ez az aforizmája, hogy távolról sem volt minden újítással szemben elzárkózó, ellenséges, a magyar feudális-rendi világ mozgékonyabb, az idők szelére fogékonyabb, az újjal szemben megértőbb részéhez tartozott. Talán belejátszott ebbe saját pályája nyomán kialakult szemlélete is. Még mintha tanácsot is akarna adni az újítások mikéntjére, ezt írja: „*Akkor könnyű újságot bevinni a' Birodalomban, midőn egyenlenség vagyon a' nép között. Könnyen beveszi a' meghasonlott népnek része az Újságot, és hogy nyugodalmasan éllyen a' más rész-is, lassanként lassanként reá adgya magát.*”¹¹⁴

Magyar vonatkozásban GRASSALKOVICS szívesen látta, vagy legalábbis látta volna a „rendi nemzet” egységét, melynek egyik vezéréül öntudatosan magát tartotta, bár tisztelte a nála magasabb állásúak rangját, s nem akart a vezér, hanem csupán *egyik* vezér lenni, aki összhangban intézkedik a többi vezetővel, — esztergomi érsekkel, kancellárral — kikhez többnyire személyes jóviszony is fűzteti: talán ez is diplomatikus egyéniségének tulajdonítható, mely szívesen osztja meg a felelősséget másokkal. Bizonyos, hogy MÁRIA TERÉZIA reformjainak késleltetésében Magyarországon neki is fontos szerepe volt; valószínű, hogy a rendi ellenállás GRASSALKOVICS aktív részvétele nélkül kevésbé lett volna sikeres.

Úgy látszik, aforizmái lejegyzése közben is alakult a gondolkodása. Kezdetben, mint láttuk, legalábbis megértő volt az újítások iránt, — a kötet utolsó mondata viszont már a változtatásokkal szemben való határozott bizalmatlanságot tük-

110. II/60.

111. II/17.

112. I/1.

113. I/12.

114. I/5.

rözte: „Nints javára, és nyugodalmára a' Birodalomnak, midőn a köz Törvények gyakrabban meg változtatnak”.¹¹⁵

Bár ez nem mond ellent a változtatásokra irányuló elméleti igenlésnek, de mégis a kötet elején található gondolatokkal szemben eltérő beállítottságot mutat, gyanakvást az újjal, kivált az ismétlődő újításokkal, az újítási kísérletekkel, a társadalmi reformkísérletekkel szemben. A „köz törvény” pedig mi más lehet, mint a „jus publicum”-nak alapvető kérdése: a nemesség helyzete. Erről úgy gondolja: tartósan nem, csak ideiglenesen lehetne megváltoztatni, de ez folyamatos nyugtalanság forrása lenne.

GRASSALKOVICSban a reformokkal szemben tanúsított bizalmatlanság valószínűleg Haugwitz működésével kapcsolatosan alakult ki. Az abszolutizmussal szemben, mely a közjóra hivatkozva lép fel, óvatosságra int: „A' hatalom mértékletességgel nyöl, mértékletlenséggel pedig semmivé lészen.”¹¹⁶

Hasonló gondolatokra másutt is találunk — bár GRASSALKOVICS nyilván nem írt le mindent, amit ezzel kapcsolatban gondolt. Kritikus szemmel nézte magukat az uralkodókat is —, hiszen ha valaki, ő közlől láthatott egy királynőt, s így közelebről ismerhette általában az uralkodókat is. Megvolt a határozott véleménye arról, milyen legyen a jó uralkodó. „Fejedelmek kövessék a méhetskét, mely mindennütt mézet önt, fulánkját pedig tsak akkor botsáttya, a' mikor kintele-nítettik.”¹¹⁷

„A királyok ditsősége jobbágyoknak és katonáknak Szerentséjétől függ”.¹¹⁸ „Nem mindenkor elégtelenségből kormányoztatnak rosszul a dolgok, hanem hogy azok, kiktől függ abbéli dolog, nem bizonyosak meddig maradnak tisztségekben.”¹¹⁹ „Legjobb volna, a' királyok ollyaknak adhatnák a hivatalokat a' kikről bizonyosak lehetnének, hogy azoknak el-vesztését soha meg nem fogják érdemleni.”¹²⁰ Ez utóbbi mondanásból az udvari kegyből való tisztségviselés kritikáját olvashatjuk ki. Méltán: a kamaraelnök tisztában volt vele, hogy a születéssel járó pretenziók és az állások betöltésének képessége sokszor éppen fordítva arányosak. Nem méltányolta az állásokba beleszületett, követeléssel tele főrangúakat, ha nem látott bennük személyi értéket. A „selfmademan” önérzete szólal meg benne, mikor egy helyen így nyilatkozik: „Nagy Rokonságból született, midőn nemzetségére nézve nem magához hasonlónak szerencsését irigyli, csak az volt és eltűnt érdemeit az ollyannak mostani érdemeihez hasonlíthattya.”¹²¹ (Ez a megállapítás az OSZK példányában hiányzik.)

„Ha a királyok nem kedvelnék a hízelkedést, sokkal kevesebb kedves udvariak volnának, mivel többnyire hízelkedések miatt kedvesek, annál egyebet nem tudván”.¹²² „Némely fejedelmeknek csak első birodalmak esztendeit köllenék életek írónak engedni; mert a tovább-valókat ha magok is olvasnák, elpirulnának.” Grassalkovics komoly-ságot várt az uralkodótól és környezetétől is. „Az Ország Eleinek kötelessége az

115. IV/100.

116. III/84.

117. IV/93.

118. III/24.

119. II/12.

120. II/15.

121. EK: 117.

122. EK: 129. és 130.

Országnak köz javairul gondolkodni, és itelletyeket a' Király elejébe terjeszteni"¹²³
„A' Királynak viszont kötelessége azokat meg-halगतni, tanátsokat meg-rostálni és el-rendelni.”¹²⁴

A kamaraelnök teljes mértékben tisztában volt azzal a veszéllyel, mely a magyar rendi-feudális nemzetet — a nemességet — a külföldiekkel való feltöltődés útján fenyegeti. Bár a külföldi nemesek, hivatalnokok többnyire magasabb műveltséget is hoztak, pusztá jelenlétük be nem olvadás esetén a „nemzetre” veszedelmesnek tűnt. Az 1741. évi országgyűlésen már éles hangok hallatszottak a hivataloknak idegenekkel való betöltése ellen. Gúnyversek jártak körbe az országban, melyek a német tisztviselőket csúfolták, de még erősebb volt a hangulat a birtokos indigénák ellen.¹²⁵ A Habsburg politika ui. hol inkább, hol kevésbé, de mindig igyekezett az indigénákat felhasználni. Nem volt ez elvi magyar-ellenes politika; hiszen az osztrák örökös tartományokban is alkalmazták. III. KÁROLY spanyol híveinek elhelyezése és támogatása éppúgy beleillett ebbe a tendenciába, mint a püspöki székeknek a királyi placetum alapján kedvelt emberekkel való betöltése. Így történhetett pl., hogy a német NESSELRODE Vilmos és THURN Kázmér után a spanyol CIENFUEGOS Alvaro lett pécsi püspök, aki még csak kísérletet sem tett arra, hogy püspöki székhelyére utazzon, hanem Itáliában maradt. A magyar főurakat is felhasználta ez a politika az örökös tartományok német nemeseivel szemben. Így kerültek szomszédos alsó-ausztriai és stájerországi birtokadományok révén e tartományok rendjei közé a BATTHYÁNYAK és ESZTERHÁZYAK. A cél a keverés volt, az egységes, autochton törekvések tompítása az uralkodó által személyileg kegyelt más nemzetiségűek javára, legfőképpen pedig az abszolút királyi hatalom erősítése. Ebben az összefüggésben válik érthetővé MÁRIA TERÉZIA udvari fellazító törekvése, hogy Bécsben igyekezett összeházasítani különböző nemzetiségű előkelő alattvalóit, ezáltal kívánva belőlük új, engedelmes vezető réteget nyerni. Ezzel a tendenciával GRASSALKOVICS élesen szemben állt. Véleményét nem fogalmazta meg úgy, hogy éppen nevén nevezze, kikre vonatkozik, de az általános formula mögött is felismerhető, mire gondolt, mikor — mindjárt munkája elején, ezt írta: „Nem keveset romlanak leg-főbb Nemzetek idegen Feleségekkel, kik az Urokat elvonnyák Hazai gondolatlyuktul; Fiaikat pedig épen magok Nemzetévé tészik”.¹²⁶ Hogy itt elsősorban a magyar nemzetre gondolt az világos. Angliában, Franciaországban, Németországban az udvar nemzetibb jellegű lévén, az idegen keveredés sokkal kevésbé volt veszélyes, de a kisszámú hazai főnemesség számára ez a tendencia a teljes elidegenedést jelenthette — s mint a következmények megmutatták —, utóbb jelentette is. Tehát jól látta a veszélyt. A nemzeti fennmardás nála az ország gazdasági érdekével ötvöződik, mikor az indigénák itthon való megtelepítését követeli: „A' kik tsak Jóságoknak birásáért Hazafivá akarnak lenni, méltán meg-határozatathatnak, hogy az Országban lakjanak és jószágoknak jövedelmét abban és nem kívül költsek.”¹²⁷ Ez nemcsak az ő álláspontja volt, általános tendenciaként uralkodott a magyar nemesség körében. Politikájában világosan kifejezésre jutott az a törekvés,

123. OSZK II/30.

124. II/31.

125. Egy ilyen egykorú gúnyvers *Carmen elegiacum* . . . címmel OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 3386 alatt.

126. OSZK I/7.

127. I/9.

amit az ország lehető kímélésének nevezhetünk. Ezért támogatta a Habsburg-ház külső hatalmi céljait: a birodalom megtartásáért, esetleg növeléséért folytatott háborúkat. „*Tanátsos a' Királyoknak Birodalmak nagyobbítására utat mutatni; mert így új módgyok lévén szerezhetni; nem kintelenítetnek mindenkoron tsak egy Országot préselni, és fejni.*”¹²⁸ Éppen ezért nem ellenezte a hódító háborúkat sem, és nem sokat várt a jogra hivatkozó tárgyalásoktól, hanem az aktív cselekvést ajánlotta a területszerzés érdekében: „*Idegen Országok allig valaha józan, és helyes okokkal nyerettenek, hanem erőszakkal. Mert az illetén okok ellenkezőkkel ismét semmivé tétetődnek.*”¹²⁹

A területszerzés érdekében pedig a háborúnak az ellenség földjére vitelét ajánlotta — ami egyébként korának általános stratégiai elve is volt. Nem volt híve a defenzívának. „*Tanátsosbb a' háborúságot indító ellenséget meg-előzni, és az ő földén táborozni, hogy sem be-várni; mert ilyenképen a'mi Országunk nem rontatik, az ellenség pedig országnak pusztulásában is eleget vesz.*”¹³⁰ GRASSALKOVICS 1744-ben maga is a hadszíntérre ment, s talán éppen itt szerzett tapasztalatai bírták rá korábbi, a defenzív harcmodort pártoló álláspontja¹³¹ megváltoztatására. Közelről látva a császári tábornokok tehetetlenségét és kapkodását, az iniciatíva hiányát, érlelődhetett meg benne az a meggyőződés, hogy a Sziléziáért folyó háborút csak bátor támadással lehet megnyerni. Véleménye nem maradt elszigetelt; arra vall, hogy később, a hétéves háborúban NÁDASDY Ferenc a támadó harcmodort alkalmazta. Gondolatai mögött tehát történelmi valóság állt, olyan ember valósága, aki nemcsak tanácsol, de részt is vesz a nagypolitika intézésében.

Érdekes itt megjegyezni, hogy a kamaraelnök a háborúval szükségképpen együttjáró „préselést” milyen módon korlátozta és kamatoztatta a maga javára. Bár ezt nem írta le, de az akkori helyzetből kitűnik, hogy Magyarország az osztrák örökösödési háborúban is, később, a hétéves háború idején még inkább főként a szállító, a hadseregellátó szerepét játszotta, ami a pénz beáramlásával és a nemesi birtokosok megvagyonosodásával járt. A nemesi felkelések és az újoncosok révén előállt véráldozattal szemben a nemesség nagy anyagi hasznot húzott, kivált a nagybirtokosok. GRASSALKOVICS is haszonélvezője volt a háborúnak. Viszont éppen ez az ellátó szerep okozta, hogy az ország a birodalom véráldozatából lényegesen kisebb mértékben vette ki részét, mint az örökös tartományok. Elég a korszaknak plébániai anyakönyvekből lemérhető népmozgalmi adataira egy pillantást vetni, és máris kitűnik, hogy az ország különböző városain átvonuló és hosszabb-rövidebb ideig (nemegyszer éppen hadkiegészítés és begyakorlás céljából) állomásozó ezredek tiszti és legénységi kereteiben milyen feltűnően kevés volt a magyar hangzású név, még a magyar tulajdonos által fenntartott, magyarnak minősülő ezredekben is. Pedig a vérveszteségek nagyok voltak; a betegségek, fáradalmak is folyvást tizedelték a katonák sorait. Ez szinte sugallja azt a gondolatot, hogy a kamaraelnök — a hazai jobbágyság teljesítőképességének fokozása érdekében, de nyilván saját gazdasága érdekében is, — olykor talán távol tudta tartani a toborzótiszteket a jobbágyok házacskáitól; ez pedig a török időkben és a Rákóczi-szabadságharcban megritkult magyar nép számára akkor

128. I/6.

129. I/10.

130. IV/3.

131. Correspondentia Autographa Praelatorum Magnatum Hungariae idomate patrio saec. XVIII. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 168, ff. 138 (139)–(140).

életfontosságú volt.¹³² A telepítések során a magyar nép részére új településterületeket tudott biztosítani, s ezzel együtt a réginél jobb egzisztenciális feltételeket is.¹³³

Aforizmáiból kivehető az is, hogy az uralkodói abszolutizmus ellenhatása-képpen nála is jelentkezett már a népfelségi elvnek kezdetleges formája, ahogyan Lengyelországban is megvolt: a nép fogalmát a nemességre korlátozva. GRASSALKOVICS nem volt híve az önkényuralomnak. „*A hol kegyetlen a' Birodalom, ott nem tsak segíteni, de meg-szánni sem szabad az országot.*”¹³⁴ Ez is arra vall, hogy ellene volt az önkényuralomnak. Aforizmája alighanem a kegyetlen szigorral kormányzott Poroszországra vonatkozott. GRASSALKOVICS, mint az eddigiekből láttuk, nem volt a túlzott szigor híve: az állam alapját annak morális magatartásában látta. Ez a megállapítása: „*A' vétkek, ha nem büntettetnek szaporodnak, és ha Szem le-hunyva meg-engettetnek, köz nyavalyává válnak*”¹³⁵ — arra enged következtetni, hogy korának fő problémáját az elkövetett bűnök megtorlatlanul maradásában látta. Elsősorban azokra a hivatali visszaélésekre gondolt, melyek ekkor már súlyosan nehezdedtek a közéletre, s az abszolutizmus kiterjedésével egyre inkább elharapóztak. Ezek ásták alá a társadalmi rendnek azt a hierarchiáját, melyben GRASSALKOVICS is hitt, s amely rend csúcsán a jó és igazságos, vagy legalábbis a közhit szerint erre törekvő uralkodó állt. Észrevette, hogy a hagyományos társadalmi rend, amelyben élt, s amelynek feltétlen őrzője volt, már bomlóban van. Ezt a szétesést ő a közvélemény egysége hiányának tulajdonította, amit Magyarországon is lépten-nyomon tapasztalnia kellett, és még inkább a Habsburg-birodalomban. Ezért sóhajt fel nosztalgikusan, a szemében sokkal stabilabbnak látszó Franciaországra gondolván: „*Szerentsés Váras az, melynek kapujára igazán reá-metzhetni, a' mi Páris Kapuján olvastatik: Egy hit, egy törvény, egy király*”¹³⁶ GRASSALKOVICS jól tudta, hogy az állam ereje és az alattvalók boldogulása nem, vagy legalábbis nem elsősorban az uralkodó személyétől, annak adottságaitól és jellemétől függ. A fejlődés ezen túlhaladt. A 18. századi Európában már szinte mindenütt hivatalnokállamokat láthatott, melyek az uralkodó intencióit a hivatali hierarchia apparátusán keresztül juttatták érvényre. A hibásan működő szervezetben sokszor teljesen elvesztek a közjóra irányuló eredeti szándékok és törekvések, s nem maradt más, mint a különböző fórumokon működő emberek ravasz, sőt erőszakos kapzsisága, amely a társadalom tekintélyi elvét bomlasztotta és előkészítette a hagyományos rend bukását. Felismerte, hogy a hivatalnokállamban kulcskérdés az, hogy milyen a tisztviselői kar morális magatartása: „*Boldogabb sorsban vagyon az a' Birodalom, a' hol gyenge, és értetlen fejedelem alatt okos tanácsúak és jó erkölcsűek emeltek a' tiszt-séggel, hogy sem a' hol jó fejedelem alatt oktalanok, és rosszak a' tisztsek.*”¹³⁷ Tisztában volt azzal is, hogy a hivatalban nem elég a morálisan feddhetetlen magatartás, hanem feltétlen követelmény a hozzáértés, a szakszerűség is. De taktikus és a maga hasznát kereső énje ismét felülkerekedett a moralistával szemben, mikor

132. SCHÜNEMANN, Konrad: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*. Bd. 1. Berlin, é. n. 229–230. p.

133. Uo., 110–111. l.

134. OSZK, III/69.

135. II/23.

136. IV/98.

137. IV/96.

azt írta: „Nagyon ártunk ellenségeinknek, ha őket olyan hivatalokra segítjük, a' mellyekre elégtelenek; mert elégtelenség miatt gyalázattjokra, s károokra válik az elő-menetel”¹³⁸

Az állás tekintélyét védelmezte a méltatlan betöltéssel szemben. „Midőn az érdemellen ember tisztességes hivatalra emeltetik, nem az illetén ember ditsóítottetik, hanem a' hivatal kissebbítettetik, és megmotskoltatik”¹³⁹ Hogy konkrétan kire gondolt GRASSALKOVICS, mikor ezt írta, nem tudjuk. Talán régi ellenségére, KHEVENHÜLLER főudvarmesterre,¹⁴⁰ vagy valamelyik udvari méltóságra, aki a magyar dikasztérium magas állású tisztviselője volt. De lehet az is, hogy csak általánosságban szólt. A hivatal szempontjából történő értékelésről tanúskodik az a mondása is, amely az előbbinek bizonyos értelemben fordítottja: „A'ki valamely hivattul meg-válik, és helyébe elégtelenebb, 's alább való tehetségű ember helyeztetik, amannak ditsóságára szolgál; mert meg-esmérük, mit veszettek az ő személyével”¹⁴¹ GRASSALKOVICS tehát a hivatalviselésnél fő szempontként az *alkalmasság* elvét vallotta. Az alsóbb állásokban ez az elv többnyire már általánosan elfogadott volt, de a magasabb állások betöltését — nemcsak idehaza, egész Európában — a királyi kegy sokszor az *alkalmasság*, a közérdek teljes figyelmen kívül hagyásával intézte. GRASSALKOVICS az uralkodótól azt kívánta, hogy a főbb tisztségekre is alkalmasokat nevezzen ki.¹⁴² Az a mód, ahogyan a Magyar Kamara személyzeti viszonyait intézte, mutatja, hogy jól átgondolt szempontok szerint válogatta meg embereit.¹⁴³ De ismerte a hivatali életnek azt a problémáját is, mely éppen a legjobb munkaerőket sújtja: a helyükön nehezen pótolható érdemes tisztviselők előmenetelének mesterséges megakadályozását. Ezt fejezte ki: „Sokaknak hivatallyokban tett jeles érdemei nagyobb hivatallyokra szerentséjének gátlói, mivel az eddig viselt hivatalra olly alkalmas személy talán nem találtatik, azért az ilyen érdemes ember attul meg nem szabadulhat 's nagyobbra nem mehet”¹⁴⁴ Önmaga sok szorgalmas hivatalnokot segített érvényesüléshez. Nem hallgatta azonban el, hogy a hivatali előmenetelhez ügyeskedésre is szükség van. „A'ki valamely hivatalban állandó akar lenni, irigyeinek-is hasznát kell keresni”¹⁴⁵ Kerülte az ellenségeskedést, barátságos arcot mutatott mindenki iránt. Ennek is része lehetett benne, hogy haláláig a Kamara élén tudott maradni, noha ellenfeleinek hatalma egyre nőtt.

GRASSALKOVICS, bár a gyakorlatban nyilván sokszor „tettette” magát, őszintén gondolta azt, amit leírt. Némely gondolatai ellentmondásosak, ámbár ez minden írónál, minden gondolkodónál előfordul. Oka talán hangulati elemekben kereshető. A kamaraelnök is némelykor könyörtelen őszinteséggel leplezi le önmagát, „Az elmének, valamint az üdőnek, ködös és homályos napjai vagynak. Innen származik, hogy némely napokban mindenre alkalmasabb az ember, némelylyekben pedig ostoba”¹⁴⁶ Ámde emögött a céltudatos, számító, gyakran utilitarista

138. III/95.

139. II/51.

140. ZÁVODSZKY, i. m. 76. l.

141. OSZK III/38.

142. II/15.

143. HERZOG József: *A magyar kamarai levéltár története.* = *Levéltári Közlemények.* 1928. 2–4. l.

144. OSZK III/86.

145. III/14.

146. II/8.

egyéniség mögött is ott van a józan belátás, amely nélkül senki sem tarthatja magát gondolkodó embernek. Ő ezt őszintén és frappánsan így önti szavakba: „Mennél okosabbak az emberek, annál alázatosabbak; mert annyiival jobban tapasztalják, hogy senki sem tud annyit, a'mennyit nem tud.”¹⁴⁷

Nem sokra értékelte az akkoriban már egyre szaporodó racionalistákat. „Az olly Embereknek, a kik Istenek helett önön magok eszeket imádják, majd természetekben vagyon, hogy minék előtte valamely gondolattjokat, a mellynek ki mondásával legh jobb Baráttjokat ell veszthetik, ell hallgassák, készebbek nem tsak Baráttjokat, de még önön magok szerencséséjéket nyelveskedésekért föll áldozny.”¹⁴⁸

GRASSALKOVICS szóban forgó kéziratoss munkáját sem tartotta sokra. Ezt már a címmel is ki akarta fejezni: „unalmas és beteges gondolatok”. Az Egyetemi Könyvtári variáns utolsó aforizmájában egészen nyíltan így szól: „Verss tsinálónak a legh jobb mestersége a szép hazugságoknak ki gondolása. Azért nem csuda; hogy némely gaz erkölcsű emberek, azoktul számtalan nyomtatott versekkel dicsértettek; mert valóban a papirosnál nagyobb tűrésű állapot nincsen, a ki mindent magára írattny s nyomtatatttny ell szenved, a mely ezen unalmas könyvecskének is szerencsése, a ki másképpen olvastattny szerencséséjét érdeme szerint soha sem reménlhetette volna.”¹⁴⁹ Írását játéknak tartotta, akárcsak a kigúnyolt üdvözlőverseket, a kor kedvelt műfaját. Őt, a gyakorlati embert azonban más is vezette: élettapasztalatait akarta átadni, családi és baráti körének. Lehet, hogy gondolataiból egy és más szélesebb körhöz is eljutott.

GRASSALKOVICS munkájának történeti becse — mondjuk ki határozottan nem annyira gondolatai eredetiségében, mint inkább jellemző erejében van. Alaposabb vizsgálat során kiderül, hogy a gondolatok egy része közvetlen, vagy közvetett idézet, a Bibliából, vagy klasszikus auktorokból eredő reminiscencia; sok a közhely is. Ám ez is figyelemreméltó, mert belőlük látható, mire rezonált az az ember, aki saját korában egy ország ügyeinek legfőbb intézői között foglalt helyet.

Kétségtelen: jelentős irodalmi szerepet tulajdonítani GRASSALKOVICSnak túlzás volna, már csak munkájának exkluzív jellege miatt is. Feljegyzései azonban mégsem tekinthetők teljesen jelentőség nélkülieknek, mert belevilágítanak gondolkodásába, lelkületébe, személyiségébe. GRASSALKOVICS vallásos ember volt, mégis mohó vágyakozással fordult az immanens dolgok világa felé. De idővel kétkedés támadt benne e világ és minden sikere iránt. Tudta, hogy minden mulandó, mégis sokat akart, törtetett, érvényesülni vágyott. Aztán, amikor mindent elért amit elérhetett, visszavonult.

Nekünk úgy tűnik, mintha MIKES Kelemen ellenpólusa lenne. Kortársak voltak, az országnak két szélső pontjáról származtak. MIKESnek egész élete csupán sikertelenség volt, mégis vigasztalan száműzetésében is a Parnasszusra emelkedett: a magyar prózai nyelv nagy mesterei közé. GRASSALKOVICSOT csupa siker kísérte: megnyíltak előtte a királyi ajtók is. Mindent elért, amit akart, karrierje szédületes volt. De az írás által nem tudott megdicsőülni. Nyelve nehézkes, darabos; mint író még diletánsként sem tartja számon az irodalomtörténet. Pedig ő is akart valamit tenni a magyar nyelvért, s közvetve a magyar irodalomért. Tanúja ennek a két bemutatott kéziratoss könyvecske.

147. II/63.

148. EK: 333.

149. EK: 338.

Pályafutásából a politikai helyzet sokmindent megmagyaráz, de nem mindent. Talán nem túlzás azt gondolni: a majtényi fegyverletétel és a sikertelen országgyűlések után a tetterős magyar nemes ifjúság számára nem volt más választás, csak a „többet ésszel, mint erővel” útja. Nem számíthatott a fásult kortársak támogatására. Maradt a magános törtető útja; és ez az út GRASSALKOVICS számára a királyi udvarig vezetett. Jelentős egyéniség volt, telve értelemmel és energiával: érvényesülnie kellett.

Bármi legyen a véleményünk GRASSALKOVICS személyéről és politikai szerepéről, azt mindenképpen el kell ismernünk, hogy a magyar nyelv háttérbe szorulásának, elárulásának korszakában hivatali állásában is, magánéletében is, sőt mint író is, hitet tett mellette s igyekezett jogaiba, méltóságába visszahe-lyezni.

Szóban forgó kézírata nem gyakorolhatott széles körben hatást, de bizonyosan elért azokhoz, akiknek szánta: s ezek egy ország vezetőemberei közt foglaltak helyet.

Die „Langweiligen und krankhaften Gedanken” des Ungarischen Hofkammerpräsidenten Anton Grafen v. Grassalkovics

Z. FALLENBÜCHL

Anton GRASSALKOVICS (der ältere, 1694—1771) war einer der bedeutendsten ungarischen Staatsmänner der Zeit MARIA THERESIENS. Seine wirtschaftsorganisatorische Arbeit ist der Geschichtsschreibung wohl bekannt, wenn auch verschiedenartig gewürdigt. Wenig bekannt ist dagegen seine schriftstellerische Betätigung.

GRASSALKOVICS entstammte einer bescheidenen kleinadeligen Familie des Komitates Neutra. Von 1716 an war er als königlicher Fiskal, von 1720 als Fiskaldirektor tätig. In dieser Stelle hatte er die Möglichkeiten erkannt, die sich ihm boten. Durch geschickte Kaufpolitik erwarb er viele, in der Türken- und Kuruzzenzeit entvölkerte Landstriche, deren Besitzrecht unsicher geworden war, und entwickelte diese durch kluge Siedlungspolitik zu wertvollen Gütern. So wurde er rasch reich. 1727 zum ung. Hofkammerrat, 1731 zum Personalis regius befördert erhielt er kurz darauf den Freiherrntitel. Da er beim Landtag zu Pressburg 1741 viel zur Mobilisation des ungarischen Adels zugunsten MARIA THERESIENS im österreichischen Erbfolgekrieg mitgewirkt hatte erhielt er 1743 auch das Grafendiplom. 1748 wurde er dann als Präsident zum Leiter der Ungarischen Hofkammer ernannt.

In der Handschriftensammlung der Ungarischen Nationalbibliothek Széchényi wird unter Signatur Duod. Hung. 3. ein Manuskript mit dem Titel *Langweilige und krankhafte Gedanken des Ungarischen Hofkammerrates Anton Grafen v. Grassalkovics* bewahrt. Laut der Widmung von seiten des Verfassers an den Erlauer (Eger) Bischof Franz Grafen v. BARKÓCZY kann das Manuskript aus den Jahren von 1744—1761 stammen; es scheint aber eher in den Jahren um 1750 verfasst worden sein. In dieser Zeit war GRASSALKOVICS zurückgezogen tatsächlich auf seinen Gütern in Ungarn tätig, besonders in Gödöllő, wo er eine grossartige Residenz für sich bauen liess.

Die „Gedanken” ist eine Sammlung von Aphorismen, die zwar in vier Kapiteln abgeteilt und mit je 100 Sprüchen numeriert ist, jedoch entbehren die Sprüche jeden inneren Zusammenhang oder Gedankengang; sie scheinen eher eine chronologische Reihenfolge zu haben. Diese Sprüche sind verschiedenen Inhaltes. Unter ihnen befinden sich mehrere Zitate, Nachempfindungen und Gemeinplätze — jedoch ist der überwiegende Teil original. Der grösste Teil der Gedanken bezieht sich auf das Gesellschaftsleben. Die moralisierenden Aphorismen, die zum Teil guten Rat geben wollen, zeigen manche formelle Verwandtschaft mit ausländischen

Werken — so z. B. mit PASCAL, LAROCHEFOUCAULT, LOGAU, aber auch mit Baldasar GRACIAN und William DARRELL — jedoch steht ihr Wert darin, dass sie nicht Nachahmungen dieser, sondern originelle Empfindungen eines bedeutenden ungarischen Staatsmannes jener Zeit sind, und zwar eines Mannes, der sine Karriere nicht mit Hilfe einer vornehmen Verwandtschaft, sondern aus eigener Kraft gemacht hatte. Diese Tatsache ist schon an der grossen Zahl der Aphorismen, die sich mit dem Weg zum Erfolg, des gesellschaftlichen Durchringens beschäftigt, abzuwiegen. Aus den Sprüchen zeichnet sich die markante Persönlichkeit des Hofkammerpräsidenten so deutlich heraus, dass die Autorenschaft auch ohne des Beweises der Autographie — die Handschrift ist mit einer etwas archaisierenden Kalligraphie verfasst — ganz sicherzunehmen ist.

Aus dem Werk ist es erkenntlich, dass GRASSALKOVICS, wenn er auch ziemlich utilitaristisch gesinnt war, die christlichen moralischen Prinzipien achtete, und am katholischen Glauben festhielt. Sein Verhalten anderen Menschen gegenüber kann als gutmütig und patriarchal gekennzeichnet werden. Liebe und Freundschaft spielen bei ihm eine untergeordnete Rolle; sein Element ist Streben und Schaffen.

Von der Aphorismensammlung ist auch eine Variante auf uns geblieben, mit dem selben Titel, ohne Widmung, die aus dem Jahre 1757 datiert ist. Sie wird in der Universitätsbibliothek Budapest, Handschriftensammlung, unter Signatur H 22 aufbewahrt. Dieser Text besteht aus 338 Sprüchen; 38 davon sind im ersterwähnten Bande nicht zu finden. Die Reihe der Gedanken lässt darauf schliessen, dass dieses Manuskript auch von GRASSALKOVICS stammt, aber eine andere Abfassung sei. Im Grund sind sie beiden Werke jedoch identisch, nur ist das zweite unvollständig.

Das Werk kann als ein Versuch zu einer Sozialphilosophie betrachtet werden, wenn auch in loser, literarischer Form. Zugleich verrät das für einen kleinen Kreis bestimmte Büchlein Bestreben zur Aufrechterhaltung der ungarischen Sprache. Es zeigt deutlich, dass Sozialphilosophie und Bestrebung für die Wiederbelebung der ungarischen Nationalsprache auch in Ungarn — gegenüber einer allgemein verbreiteten Ansicht — nicht Mitgefährten der Aufklärungssepoche sind, sondern schon im Zeitalter des Barocks zur Geltung kommen.

